

روز باور به تقدس آب

سرزمین ایران به علت قرار گرفتن در موقعیت خاص جغرافیایی از ویژگی‌های مشخصی برخوردار است که آن را از سایر زیستگاه‌ها متمایز می‌کند؛ به طور مثال در اروپا با قاره‌ای روبه‌رو هستیم که همه منابع اولیه حیات به صورت بالفعل در آن وجود دارد، اما در ایران با سرزمینی مواجهیم که به جز در استان‌های حاشیه دریای مازندران، سایر نقاط آن خشک و نیمه خشک است و به صورت بالقوه منابع در اختیار انسان‌ها قرار می‌گیرد. این ویژگی اقلیمی باعث شده است که نیاکان ما تجربیات خاصی برای بهره‌وری از این منابع به دست بیاورند، سال‌ها در آن زندگی کنند و یکی از درخشان‌ترین تمدن‌های بشری را پایه‌ریزی کنند. به همین دلیل حفاظت از آب فقط در چارچوب قوانین و مقررات نمی‌گنجد، بلکه هم در ساحت اعتقادات و باورهای ایرانیان قرار دارد و هم ریشه در تجربیات و حافظه تاریخی نیاکان ما دارد. آب بخش مهمی از میراث غیرملموس ما ایرانیان است.

به لحاظ تاریخی تمامی چشمه‌ها و مراکزی که آب در آنها جاری و در اختیار انسان قرار می‌گرفت، جدای از همه فعل و انفعالاتی که انسان‌ها برای استفاده از آن به کار می‌برند، زیر سیطره باورها و اعتقادات ایرانیان قرار داشت. همه چشمه‌ها، چشمه‌آنهایتا بودند و به عبارتی الهه آب از آنها حمایت می‌کرد. پس از قبول اسلام نیز نام این چشمه‌ها با اسامی‌ای که با باورهای دینی همراه بود، تغییر کرد و به چشمه‌علی یا نام مقدسان دین اسلام تغییر یافت. این کار برای رعایت حرمت چشمه‌ها و حفاظت از آب به عنوان یک اعتقاد، بالاتر از هرگونه بهره‌برداری در فرهنگ ما صورت گرفت.

فرهنگ ایرانی شامل بخش عمده‌ای از باورها و اعتقاداتی است که قسمت عظیمی از فرهنگ فولکلور یا مردمی کشورمان را شکل می‌دهد. در فرهنگ ما، آب ساحت بالایی دارد. کلمه آب فقط به عنوان یک ماده حیاتی جهت شرب و یا کشاورزی نیست، بلکه آب برای ما نشانه پاکی، حیات و ایثار است. بسیاری از مفاهیم مهم میراث غیرملموس یا معنوی ما را این ماده شکل داده است. در تمام اعتقادات ادیان قدیمی ما و حتی در باور اسلامی به خصوص شیعه اهمیت بالایی دارد. به همین دلیل مفهوم آب بسیار فراتر از معادل آن در زبان‌های دیگر است. ۱۳ تیرماه که به عنوان جشن تیرگان شناخته می‌شود، روزی است که ایزد باران، در مبارزه با ایزد خشکسالی در جنگی که ۳ دوره ۱۰ روزه را طی کرده، بر او غلبه می‌کند و با بارش باران در گرم‌ترین موقعیت سال، برکت و حیات را مجدداً در زمین جاری می‌کند.

این روز در تاریخ اسطوره‌ای ما نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. ۱۳ تیر به روز آرش نیز مشهور است. روزی که در نبرد اسطوره‌ای ایرانیان و تورانیان قرار شد مرز این ۲ کشور به روش سنتی با پرتاب تیر تعیین شود. آرش جان خود در چله کمان گذاشت و به سمت تورانیان پرتاب کرد، تیر پس از عبور از دماوند -و به روایتی از البرز- در کنار رودخانه تاریخی‌ای که مرز ۲ سرزمین بوده قرار گرفت. کلمه آرش در خداینامه یا شاهنامه وجود ندارد که موید این نظر است که کلمه آرش با کلمه آرشک و اشکانیان در ارتباط است. ما می‌دانیم که پارتیان به تیراندازی شهرت دارند و هنر تیراندازی و آرش نماد تیراندازی نشانه تجدید حیات ایرانیان است.

قرار گرفتن دو روایت تجدید حیات هویت ملی قدیم ایران در کنار حیاتی که مبتنی بر آب در سرزمین ماست، در یک روز اهمیت

۱۳ تیر را دوچندان می‌کند. در دوران پیش از اسلام یعنی ساسانیان، نوروز به عبارتی در ابتدای تابستان بوده است. روز ۱۳ نوروز به احترام آب و پاشیدن آب به معنای برکت، پاکی، حیات و نور، مردم به بیرون شهر می‌رفتند. زمانی که نوروز پس از اسلام جابه‌جا می‌شود، طبق دستور ملک‌شاه سلجوقی، نوروز جلالی شکل می‌گیرد و نوروز در ابتدای برج حمل ثابت می‌شود. روز تیرگان همان ۱۳ فروردین امروزی می‌شود و هنوز همان سنت در بیرون از شهر رفتن انجام می‌شود ولی به دلیل سرما و تغییر دما، پاشیدن آب دیگر رواج ندارد. تمامی موارد گفته شده از اهمیت تیرگان یا جشن آبپاشان در فرهنگ قدیم ما حکایت دارد که در شکل‌های مختلف به حیات خود ادامه داده است. در تقویم شمالی که ایام تغییر می‌کند ۱۳ آبان، تیرگان است و جشن در آن روز برگزار می‌شود.

بالتر از همه در فرهنگ ایرانی آب با معنایی مقدس استمرار پیدا کرده و نه تنها برای کاربردهای حیاتی، که برای صنعت، کشاورزی و شرب که به معنای پاکی و تقدس و بستر استمرار حیات به شمار آورده می‌شود. آب حافظه تاریخی را به ما یادآوری می‌کند، آنجا که مردمان ما بهترین مدیریت آب را در طول سال‌ها داشته‌اند. شاید مشکلاتی که امروزه با آن در مدیریت آب مواجهیم به دلیل کنار گذاشتن آن تجربه تاریخی و دور شدن از باورها و روی آوردن به قوانین برای جبران آن باشد که چنین چیزی هیچگاه امکان‌پذیر نخواهد شد.

سید احمد محیط طباطبایی